

Husbeðr í Seyðabrævinum

Eftir Povel Skårup.

Ein av greinum í Seyðabrævinum¹ ljóðar soleiðis í høvuðshandritunum:

Stockholm, Kongsbókin, § 3

(ongin yvirskrift)

Sva ok um þa menn er rækazt a
hendr monnum ðrinda laust. ok
sitia þar .v. nòtr eða lengr.
gialldi konunge .iij. auru sækt.
uttan hion fòri at taca ser vist
eða bondi sændj ðrinda sinna.
fatðkir menn allir skulu fara
at usækiu biðia sær
olmuso.

Sva ok þeir menn er inn taka
husbændr. þa ero þeir sækir
.iij. aurum silfrs uið konung.
aðra .iij. auru þær.

Lund², § 11, fyrra helvt

vm husbeðr

Sva ok vm þa men er rekast a
hendr monnum ærenda laust ok
sitia þar .v. netvr æða lengur
gialde konunge .iij. auru.
vttan hiun fari at taka ser uist.
eða bondi sendi ærenda sinna.
fatekir men allir skolu fara
at osekiu at biðia ser
matar ok olmosv.

Sua ok þeir men er in taka
husbeðr. gialdi konungi
.iij. auru.
ok aðra .iij. þær.

Av hinum handritunum³ hevur AM 31 8⁰ ikki hesa greinina,

Eg takki Jonnu Louis-Jensen, professara, og Ulf Zachariassen, magistara, fyri samrøður um Seyðabrævið og serliga um evnið í hesari grein.

¹) *Seyðabrævið*, útg. Jóhan Hendrik W. Poulsen og Ulf Zachariassen, Tórshavn 1971.

²) Málið í Lundarbókini er kannað av Mikjel Sørliø, *Færøyske tradisjoner i norrønt mål* (Vid.-Akad. Avh. II. H.-F. Kl. 1936. No. 1), Oslo 1936.

³) Um hesi sí Johan Agerholt, »Sauebrevet 1298. En undersøkelse i norrøn diplomatikk« (í *Arkiv för nordisk filologi* 74, 1959, 236—263), og Jørgen Rischel og Povel Skårup í P. H. Resen, *Atlas Danicus, Færøerne* (= Færoensia VIII, 1972), bls. XXXVI.

tí at nœkur bløð eru burtur, og AM 61 b II 4° fylgir her sum aðrastaðni tekstinum í Kongsbókini (við vanligum avskrivara-villum), men leggur tó eina yvirskrift aftrat: »Wm þa men er rekast a hender mannom«. AM 316 fol., avskriftin hjá Gabriel Mitens, hefur í teim greinum sum ekki eru um seyð fylgt einum handriti sum var nær skylt við Lundarbókina, og lesur seinra stykkið í greinini soleiðis: »Sua oc þeir men er in þaka husbediæ. gialde konungi iii aur⟨a⟩ S(ilfrs) adra iii þ⟨e⟩r.«

Meðan fyrra stykkið í greinini er greitt, er seinra stykkið torskilt. Spurningurinn er mest um hvussu orðini *husbændr/ husbeðr* og *þær/þer* (seinasta orðið) skulu skiljast. Tað fyrra kann skiljast á tveir mátar, sum niðanfyri verða nevndir *A* og *B*, tað seinra á trýggjar mátar, sum verða nevndir *a*, *b*, og *c*.

A. Orðið *husbeðr* í Lundarbókini hava øll higartil hildið at standa fyri *husbændr* = *husbændr* í Kongsbókini, 'húsbøndur'. Tað er ikki óvanligt at Lundarbókin hefur *-e-* fyri *-æ-*, t. d. stendur orðið 'bøndur' í Seyðabrævinum § 13 skrivað bæði sum *bændr* og sum *bændr* (fleiri dømi Sørлие 1936, 42—43). Ímóti *A* kunnu gevast fleiri grundir:

A. 1. Lundarbókin, ið oftast ikki setur eina striku í staðin fyri bókstavinn *n*, hefur onnur dømi um burturfall av *n*, men tað er mest framman fyri *g*, millum tvey hjáljóð (*nefdir* = *nefnidir*) og seinast í orðum (*landzdrotte* = *landzdrotten* í Seyðabrævinum § 10), men framman fyri *d/ð* nevnr Sørлие (1936, 110—111) bara trý dømi, sum kortini øll trý koma fyri tvær ferðir: *seauð* (153 í handritinum) og *finnada spik* (256) umframt *husbeðr* í Seyðabrævinum. Hini bæði dømini gera tó tað at henda grundin ikki hevði verið avgerandi, hevði hon verið einsamøll.

A. 2. Um *husbeðr* merkir 'húsbøndur', má tað vera grundlið (tí hvør kundi taka húsbøndur inn og sektast fyri tað?), og hóast tað kemur fyri í tí gamla málinum at grundliðið í eykasetningum stendur aftan á sagnorðið uttan at okkurt annað lið hefur tikið plássið frammanfyri, er tað heldur sjáldsamt.

A. 3. Teir menn ið húsbøndur taka inn mugu vera teir somu sum teir menn »er rækast a hendr monnum«, og tað

skilst ekki hví teir eru nevndir tvær ferðir, sbr. niðanfyri A. 4. a. 2 og A. 4. b. 2.

A. 4. Um *husbeðr* merkir 'húsböndur', er tað ringt at skilja orðið *þær/þer*, tað seinasta í greinini.

a. Hetta orðið hava teir flestu uppfatað sum 2. pers. ein-tal hvørjumfall: 'og onnur 3 oyru skulu teir gjalda *tær*'. Ímóti hesum kunnu gevast fleiri grundir:

A. 4. a. 1. »Den direkte Tiltale til en enkelt Person vilde være ganske usædvanlig i et kongeligt aabent Brev og ogsaa stride imod Retterbodens øvrige Affattelsesmaade« (C. Bærentsen⁴), »i denne sammenheng virker det helt urimeligt å finne 2. persons pronomen« (Johan Agerholt, bls. 257).

A. 4. a. 2. So hevði greinin verið orðað øðrvísi. Helst hevði hon verið í einum stykki: »Sva ok um þa menn er rækazt. . . ., gialldi konunge .iij. aura sækt, aðra .iij. aura þær, uttan hion« (sbr. A. 3 omanfyri). Og »Det almindelige uttryk ville i så fall helst være at det skulle betales 6 øre, halvt til kongen og halvt til biskopen« (ella hvør nú hin var) (Agerholt).

A. 4. a. 3. Tað var ikki vanligt at býta sekt ímillum kong og ein annan; í Seyðabrævinum eru fleiri dømi um sekt til kong, men onki um sekt til nakran annan.

A. 4. a. 4. Um *þær/þer* er 2. pers. hvørjumfall, hvør er so hesin maðurin, og hvør skrivar tað til hansara? Tveir møguleikar hava verið nevndir; grundir kunnu gevast móti báðum, afturat teim grundum ið eru nevndar frammanfyri:

a. I. Hákun hertugi skrivar hetta til Erlend biskup, helt Jakob Jakobsen⁵. Men »Løsgængerer behandlede ikke i norsk Ret som Forseelse imod Kirken; det vilde derfor være besynderligt at straffe det med Bøder til Biskoppen, og en saadan usædvanlig Begunstigelse af Kirken vilde ikke være i Overensstemmelse med de af Haakon Magnussøn som Hertug og Konge fulgte Regeringsgrundsætninger« (Bærentsen), og »det

⁴) C. Bærentsen í *Tillæg til Forslag og Betænkninger afgivne af Den Færoske Landbokkommission*, Kbh. 1911, bls. 15—16.

⁵) Jakob Jakobsen, *Diplomatarium Færoense*, Kbh. 1907, bls. XX, XXII og 8.

er også blitt indvendt at selv hertugen sier ikke du til biskopen« (Agerholt).

a. II. Erlendur biskupur skrifvar hetta til Hákun hertuga, heldur Jón Helgason⁶: »Man tað ikki vera Erlendur biskupur sum í uppskotinum hevur vent sær til hertugan: kongur skal fáa sítt, tú títt? Hevur ikki skrivarin hjá hertuganum tikið hesi orðini beinvegis eftir fyrileguni uttan at hugsa um at í eini skipan frá hertuganum var einki høpi í teimum?« Men eins og hertugin neyvan hevði sagt tú við bispin, hevði biskupurin neyvan sagt tú við hertugan.

b. »Det synes nødvendigt at antage, at »þær« er en Fejlskrift i Originalen [Kongsbókin] for »þær« (uagtet det ganske vist er paafaldende, at det andet Hovedhaandskrift, i Dipl. Fær. kaldet B [Lundarbókin], ogsaa har Formen »þer«). Kun herved synes der at fremkomme ret Sammenhæng i hele Artikel 3, idet dennes Indhold da bliver det ganske simple, at Løsgængere skulle straffes med Bøde af 3 Øre Sølv til Kongen, og at hvis nogen huser dem, skal han ogsaa bøde samme Beløb til Kongen.« (Bærentsen). Ímóti hesum kunnu gevast tvær grundir:

A. 4. b. 1. Tað eru onnur dømi um þær/þer fyri þeir/þeir, 3. pers. fleirtal kallkyn, í norskum miðaldarhandritum (Sørli 1936, 54—58, sbr. D. A. Seip, *Norsk språkhistorie til omkring 1370*, 2. útg., Oslo 1955, bls. 143 og 196). Tey svára antin til eina úttalu undir veikum trústi, ella eru tey bert misskrivingar. Her í Seyðabrævinum stendur þær/þer ikki undir veikum trústi, heldur tvørturímóti, og um tað hevði verið misskrivað, hevði tað helst verið rættað í Lundarbókini: skrivarin av Lundarbókini hevur helst ikki uppfatað tað sum 3. pers. fleirtal kallkyn.

A. 4. b. 2. Meiningin sum Bærentsen skjýtur upp at lesa í greinini, er góð. Seinra stykkið í greinini svarar til tað sum í norskum rættarbótum frá 14. öld verður sagt soleiðis: »Swa

⁶) Jón Helgason, »Kongsbókin úr Føroyum« (*Útiseti* VI, 1951, 101—122), bls. 106.

hafuum wer ok firibodet ollum monnum i hærade at hafua nokra husmæn æder huskonor i husum sinum«⁷, »Item firer-biodhum ver hwerium manne i hæradhe huskonor til sin taka inhyses sem winno færar ero«⁸ (eftir Ebbe Hertzberg⁹ merkir *húskona* her 'kvinde, som har tilhold i ubeslægtet mands hus'). Men meiningin hjá Barentsen hevði heldur verið orðað nakað soleiðis í seinra stykkinum: »Sva ok þeir men er in taka husmen eða huskonur gialdi konungi .iij. aura«.

Bæði henda meining og orðalagið koma at hóska, um vit uppfata

c. *þær/þer* sum 3. pers. fleirtal kvennkyn (*e* fyrri *æ* er vanligt í Lundarbókini, Sørлие 1936, 39), og

B. *husbeðr* sum kvennkyn fleirtal hvønnfall, við somu merking sum *húskonur* í hinum rættarbótunum, misskilt og tí rættað skeiyt til *husbændr* av honum sum hevur skrivað bløðini ið eru varðveitt í Kongsbókini. Hvussu skyldskapurin so er millum tey bæði gomlu handritini, eru tey bløðini ikki upprunateksturin sjálvur (sum helst hevur verið varðveittur í skjalasavninum hjá hertuganum), men ein avskrift (hetta forðar ikki fyrri at tey fyra bløðini í Kongsbókini kunnu vera tað eintakið ið varð sent til Føroyar í 1292; um tað er so, taki eg ikki støðu til her), og onki bendir á at teksturin í Lundarbókini kemur frá tí varðveittu Kongsbókini. Endingin *-r* er ikki til hindurs, tí Lundarbókin hevur ofta *-r* fyrri *ur* (Sørлие 1936, 21). Tað er kanska undarligt at seinra stykkið í greinini bert er um konufólk, tá ið fyrri stykkið er um »þa menn er. . . .«, t. e. 'tey fólk, bæði mannfólk og konufólk, ið. . . .', men eisini í tí seinru av teim rættarbótunum ið eru nevndar omanfyri stendur bert um »huskonor«. Tey seinastu orðini í seinra stykkinum, »ok aðra .iij. [aura gialdi] þer« 'og onnur 3 oyru skulu tær gjalda (kongi)', taka tað upp aftur sum stendur í fyrri stykkinum, eitt sindur óneyðugt, men helst við teirri ætlan at gera

⁷) NgL (= *Norges gamle Love indtil 1387*) III 205, sbr. 208.

⁸) NgL III 220, sbr. 221.

⁹) Ebbe Hertzberg, orðalisti til NgL, í NgL V 301. Sí eisini *Kulturhistorisk leksikon for nordisk middelalder VII*, 1962, 146 f.

tað heilt greitt at »húsbeðan« og maðurin ið hefur tikið hana inn skulu gjalda 3 oyru hvør, ikki til samans; tey kunnu endurgevast soleiðis: 'umfram t ey 3 oyruni sum tær («húsbeðurnar») skulu gjalda kongi sbr. fyrri stykki í hesari grein'.

Tað einasta sum kann sigast ímóti *B c*, tað eg dugi at síggja, er at orðið *húsbeða* ikki er til í øðrum tekstum við teirri merking. Men í Seyðabrævinum eru fleiri orð ið ikki eru kend frá øðrum tekstum¹⁰. Orðið *húsbeða* er kent frá Frostatingslógini, kortini við aðrari merking: 'hustomt, grund til at opføre et hus paa'¹¹ (henda merkingin hóskar ikki í Seyðabrævinum, har talan í hesari grein ikki er um jørð, og har orðini »ok aðra .iij. þer« so eru líka so torskild sum tey eru, um *husbeðr* er skeivt fyri *husbenðr* 'húsþendur'). Eg havi tí spurt Jonnu Louis-Jensen, professara, hvat hon heldur um hetta, og hon hefur verið so beinasom at svarað mær, at formurin *húsbeða* við *e* helst ikki kann hava verið til við somu merking sum *húskona*, men at *húsbeða* við longum *æ* kann hugsast at hava verið til við merkingini 'kona ið biður um hús', eins og *sæta*

¹⁰) Agerholt bls. 237 eftir Fredrik Scheel. — Millum orðini hann nevnr er lýsingarorðið *tvílembdr* eftir Kongsbókini, men ikki navnorðið *tvílemba*, sum Lundaarbókin hefur á sama stað (§ 3: *tujlembdr*, fleirtal), sum heldur ikki tykist at vera til í øðrum tekstum á gamla málinum, men sum er varðveitt í føroyskum við somu merking: 'et Faar, som føder (har faaet) 2 Lam (Tvillinger)' (Svabo, í orðabókini undir *Tvujlemba*).

¹¹) Ebbe Hertzberg í *NgL V*, 1895, 300. Hóast F. Holthausen heldur at orðið er skylt við sagnorðið *biða* (*Vergleichendes und Etymologisches Wörterbuch des Altwestnordischen*, Göttingen 1948, undir *beða* og *biða*), er tað meira líkt til at Hertzberg hevur rætt í at tað er skylt við navnorðið *beðr* (= *beður* í føroyskum kvæðamáli); tó hevði *beðja* við *j* so verið væntandi, men *beða* kann vera ein norskur síðuformur til *beðja*, sum ávist av G. Indrebø (í *Maal og Minne* 1928, 117—9, og í *Stadnamn fraa Oslofjorden*, Vid.-Akad. Avh. II. H.-F. Kl. 1928. No. 5, Oslo 1929, bls. 162—3). Um so er, hava orðabøkurnar rætt í at skriva orðið við *e*, hóast hesin bókstavurin í handritunum av Frostatingslógini eisini kundi staðið fyri *æ*, sum Jonna Louis-Jensen sigur mær. — Fritzner hevði í 1891 í orðabók sínari undir *húsbeða* gitt at *húsbeða* kanska er tað sama sum *húskona*; um hann sipaði til dømið í Frostatingslógini, sum er tað einasta hann nevnr undir *húsbeða*, er tað neyvan beint; um hann hevði sipað til dømið í Seyðabrævinum, hevði hann verið á beinari leið.

merkir 'kona ið *situr* heima' (um *sæta*, sí orðabókina hjá Cleasby og Vigfússon). Sum áður nevnt er bókstavarin *e* vanligur í Lundarbókini fyri *æ*. Um upprunateksturin hefur skrivað orðið *husbæð(u)r* ella *husbæd(u)r* við *æ*, skilst feilurin *husbændr* í Kongsbókini eisini betur. Orðið í Seyðabrævinum hefur so statt ikki bert annan uppruna og aðra merking enn orðið í Frostatingslógini, tað ljóðaði eisini øðrvísi í gamalnorskum. *Sæta* og (*hús*)*bæða* svara regluliga til forngermanskt **sēt-jōn-* og **bēð-jōn-*, við avljóðsformum av somu stovnum sum í norrønu sagnorðunum *sitja*, *biðja*, og við suffiksnum *-jōn-*. Sbr. Wolfgang Meid¹² hefur kvennkynsuffiksið *-jōn-* verið brúkt til at gera (1) »Motionsfeminina, feminine Nomina agentis und Zugehörigkeitsbildungen«, (2) »feminine Abstrakta«, bæði »Verbalabstrakta« (= nomina actionis, orð ið merkja 'tað at gera so og so') og »Adjektivabstrakta«, og (3) »Konkretbezeichnungen« av stovnum sum eru navnorð. Í *sæta* og (*hús*)*bæða* hefur suffiksið gjørt »feminine Nomina agentis« (orð ið merkja 'kona ið ger so og so'). Sama suffiksið sett afturat sama stovninum sum í (*hús*)*bæða* men við aðrari merking, er í fornenska orðinum *bēdde* 'a thing required, tribute; exactum'¹³; um so er at hetta áður hefur merkt 'bøn' er tað bæði eitt vanlig brúk av suffiksnum (verbalabstraktum ella nomen actionis) og ein vanlig metonymi ella broyting av merkingini (frá tí abstrakta: 'bøn, tað at biðja' til tað konkreta: 'tað ið biðið verður um'; sbr. Meid bls. 54).

Besti mátin at skilja orðið *husbændr/husbeðr* í Seyðabrævinum tykist so statt at vera at tað stendur fyri *hús**bæður* 'konur ið biðja um hús, um innivist', hóast tað orðið ikki er kent frá øðrum tekstum, og hóast tað ber við sær at teksturin í Kongsbókini her ikki endurgevur, men tvørturímóti hefur mis-skilt upprunatekstin.

¹²) W. Meid, *Wortbildungslehre* (= Hans Krahe, *Germanische Sprachwissenschaft*, III, Samml. Göschen 1218, Berlin 1967), § 92.

¹³) Bosworth & Toller, *An Anglo-Saxon Dictionary*, 1898, bls. 65, og eykabindið 1921, bls. 61.

RÉSUMÉ EN FRANÇAIS

L'ordonnance édictée en 1298 par le duc norvégien Hákon Magnússon pour les habitants des Féroé et appelée en féroïen *Seyðabrævið* nous est parvenue dans deux manuscrits médiévaux conservés à Stockholm et à Lund, et en outre dans quelques copies postérieures. Dans le passage de cette ordonnance cité au début du présent article, on a considéré jusqu'ici la forme *husbændr* 'fermiers' du ms. de Stockholm comme celle du texte original, et la forme *husbeðr* du ms. de Lund comme une faute de copiste. Or, cette interprétation ne convient pas dans le contexte, et je propose en échange d'y voir le pluriel d'un hapax féminin signifiant 'femme sans domicile, qui vient s'installer chez quelqu'un' et donc synonyme de *húskona*, la forme du ms. de Stockholm étant due à une mauvaise interprétation de ce mot rare. Madame Jonna Louis-Jensen, à qui j'ai soumis cette idée, propose de lire cet hapax comme *húsbæða*, nom d'agent féminin du verbe *biðja* 'demander', tout comme *sæta* 'femme qui reste à la maison' est un nom d'agent féminin du verbe *sitja* 'être assis'. La forme germanique serait **bēð-jōn-*, de même que pour l'anglo-saxon *bedde* 'a thing required, tribute; exactum' (celui-ci a été à l'origine, probablement, un nom d'action). Le mot *húsbæða* dans *Seyðabrævið* n'est pas homonyme de *húsbæða* 'terrain sur lequel on peut construire une maison', attesté par la loi du Frostating et dérivé de *beðr* (= angl. *bed*).